УДК 811.163.41'373.612.2
81-11
doi: 10.5937/bastina31-32699

Оригинални научни рад

*Катарина З. СТЕВАНОВИЋ**
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА *БОГА* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Апстракт: Предмет рада јесте начин концептуализације бога у српском језику. Циљ рада је да се покаже и укаже који су то начини на које се значење именице бог поима у српском језику, као и које су то метафоре које настају онда када се исто и описује. Откриће се који су то метафорични изрази али и помоћу којих изворних домена долази до конкретизације. Теоријску основу спроведеног истраживања представља теорија појмовних метафора па је рад заснован на когнитивносемантичком приступу. Најпре је дат теоријски осврт на концептуалне метафоре, након чега је спроведена анализа корпуса из књижевноуметничких дела, дневних новина као и дијалекатских текстова са подручја Крагујевачке Лепенице.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, концептуализација, појмовна метафора, изворни домен, циљни домен, бог.

1. УВОД

Предмет спроведног истраживања јесте концептуализација бога у српском језику. У раду се, дакле, говори о појмовној метафори која је утемељена у когнитивној лингвистици, науци насталој седамдесетих година прошлог века. Когнитивна лингвистика и когнитивна наука међусобно су повезане језиком, али поред језика укључене су и оне дисциплине које у центар свог истраживања постављају човека. Претходно наведено указује да когнитивистика у себе укључује методичке оквире и теорије психологије, философије, неурологије, социолингвистике, семантике и других сродних наука. Предмет проучавања когнитивне науке може бити мишљење, емоције, осећања, разумевање језика, памћење, учење, вера, друштво,

* Докторант, katarina.stevanovic@filum.kg.ac.rs

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 „Динамика структура савременог српског језика“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

односно све оно што је обједињено појмом когнитивни феномени. Термин „когнитивно“ у „когнитивна наука“ се „користи за било коју врсту менталне операције или структуре која може бити проучавана у прецизним терминима“ (Лејкоф, Џонсон 1999).

Како је предмет рада појмовна метафора, најпре треба представити теоријски оквир разумевања метафоре. Метафора (gr. metafora) се у науци о књижевности представља као стилска фигура у којој је један предмет или појава описан помоћу другог њему сличног (Поповић 2010: 428). Она је дакле, изражајно средство преношења значења или неуобичајене употребе речи. Састоји се у томе да се предметима или појавама додели име које по својој природи припада нечему другоме. Међутим, тумачење и схватање метафоре једно је од суштинских, не само стилских, питања него и многобројних проблема који задиру у филозофију, лингвистику, граматику. Употреба метафоре тиче се и начина на који опажамо и схватамо свет, она се концентрише не само на језик већ и на мишљење. Употребљена на тај начин, метафора се посматра као појмовна (концептуална). Концептуална метафора сматра се универзалном уколико постоји у неком облику у више језика. По мишљењу Р. Драгићевић појмовна метафора служи као механизам помоћу кога се концептуализују апстрактне појаве, односно она представља средство концептуализације, али служи и као ментални механизам којим обликујемо реалност. (Драгићевић 2007: 89-90). О метафорама уопштено, као и о метафорама у језику и мишљењу проговорила је и Душка Кликовац. Она сматра, да уколико метафора представља саставни део мишљења, онда је неминовно и саставни део понашања, те да је као таква најпре ствар мишљења и деловања, а тек секундарно ствар језика, одакле и термин *појмовна метафора* (Кликовац 2000: 34) У свом раду *Метафоре у мишљењу и језику* она показује да метафоре имају свој механизам који подразумева кретање од познатог ка непознатом, од конкретном према апстрактном и истиче да у таквом (једносмерном) процесу долази до пресликавања познатог појма то јест изворног домена (изворни домен је средство разумвања) на други појам односно циљног домена који се помоћу метафоре треба разумети (Кликовац 2004: 104). Повезаност метафоре и мишљења, у свом раду показала је и М. Матић (Матић 2016: 272), ослањајући се на ставове Д. Кликовац, о томе да је метафора најпре ствар мишљења и деловања, потврђујући своја запажања тврдњама М. Мишковић-Луковић (Мишковић-Луковић 2015: 127) о томе да метафора спада у интерпретативну употребу лексике.

Једна од најважнијих књига о питањима појмовне метафоре појавила се 1980. године, од стране америчког лингвисте Џорџа Лејкофа и филозофа Марка Џонсона *Metaphors we live by*. Не обимног садржаја, али у научном погледу веома револуционарна представља прекретницу у области испитивања метафоре. Њихови постулати о метафори су такви да претпостављају

да је концептуални систем људи, који служи за мишљење и делање, у основи метафоричан и да као такав игра важну улогу у дефинисању стварности. Људска свакодневица структурирана је метафорички с обзиром на то да је и систем људске мисли, кроз који се перципира стварност, структуриран на исти начин. Пример којим Лејкоф и Џонсон почињу књигу јесте метафора РАСПРАВА ЈЕ РАТ (ARGUMENT IS WAR) са намером да илуструју до ког степена метафора прожима људску свакодневицу. Такође наводе и метафоре ЉУБАВ ЈЕ ЛУДИЛО (LOVE IS MADNESS), ЉУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ (LOVE IS JOURNEY) чиме се показује да концептуалне метафоре показују велико језичко богатство. Концептуална анализа Лејкофа и Џонсона (Лејкоф, Џонсон 2003: 116) заснива се на тврђењу да се апстрактни феномени (време, емоције, идеје, политика, живот, смрт и други) могу предочити путем других конкретних, непосредно доживљених концепата (попут људског тела, животиња, спорта, машина, биљака). Тиме се показује да се разумевање једног појма (апстрактног) постиже применом другог појма (конкретног), а овај поступак се по мишљењу М. Драгић (2015: 11) реализује на тај начин што долази до пресликавања структуре једног појма или појмовног домена на други. Термин *домен* представља један од најважнијих термина у теорији појмовне матефоре и као такав чини неизоставни део сваке дефиниције метафоре. Ово даље имплицира да је теорија метафоре сложена, а сама појмовна метафора састоји се од два домена – изворног (*source domain*) који представља „појмовни домен из којег се узима метафорички израз“ и циљног домена (*target domain*) односно „појмовног домена у ком се поменути метафорички израз користи“ (Комароми 2016: 3). Изворни домени су конкретни, ближи говорнику (из примера Лејкофа и Џонсона то је нпр. *путовање, лудило*), док циљне домене карактерише апстрактност (*љубав*). М. Матић објашњава да коришћењем метафоричких концепата стварност чинимо разумљивијом (Матић 2016: 271). Процес повезивања два домена (изворног и циљног), назива се пресликавање (*mapping*) (Богетић 2018: 13). Наведени процес није и не може бити произвољан, већ постоје одређена правила и фактори који га регулишу. Смер процеса пресликавања је такав да иде од конкретног ка апстрактном домену с обзиром на то да је условљен нивоом апстрактности изворног и циљног домена. Такав процес препознат је као *принцип једносмерности* (*uni-directionality*) (Гибс 1996: 311; Богетић 2018: 13). Оно што треба рећи јесте то да једна појмовна метафора може бити исказана низом различитих метафоричних израза које Лејкоф и Џонсон сматрају важним за анализу природе метафоричких концепата (Лејкоф, Џонсон 2003: 8). Свака индивидуа доживљава различите емоције на другачији начин чиме сам говорник постаје стваралац. Језичка кретивност често је показана употребом метафора, те метафора као таква има значајну улогу у класификацији стварности.

Већ у самом наслову рада назначено је да ће концептуална нализа бити спроведена на оним концептуалним метафорима са компонентом *БОГ*. С обзиром да су ексцерпирани примери из различитих катеогрија (књижевноуметнички текстови, дијалекат, новински дискурс) могло би се говорити да је реч о различитим манифестацијама једног језика. Сваки језик, као битна карика културе једног народа одражава одређене особености датог народа, било кроз дијалекте, социолекте или пак одређене лексичке јединице. Управо те особености често се манифестују у облику идиома који чине важан сегемнт једног језика. То су речи, фразе или изрази који се не преводе или схватају буквално. Њиховим проучавањем долази се до уочавања одређених сличности или разлика у култури других народа. Р. Драгићевић у својој студији дефинише идиоме као „устаљене језике јединице које се састоје од најмање две јединице и имају јединствено значење“ (Драгићевић 2007: 24). Карактеристика идиома јесте да једна од целина нема могућност да на себе самостално преузме значење целине, већ увек фигурира у том склопу.

У даљем току рада биће предсатвљени, а потом и анализирани примери у којима је главна лексема *БОГ* на основу које се врши семантичка и концептуална анализа, у циљу издвајања појмовне метафоре. Сви анализирани примери ексцерпирани су из следећих корпуса: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Института за српскохрваткси језик (1959), електронска издања дневних новина које излазе у Републици Србији (*Блиц* (бројеви у периоду од марта 2018. до јануара 2020.), *Република* (број из августа 2020. године)), књижевноуметнички текстови (Светлана Велмар Јанковић, *Дорћол*; ДР Војислав Ђурић, *Антологија народних приповедака*, Алекса Шантић „Бог се смиловао“, Гроздана Олујић, *Гласам за љубав*), као и дијалекатски текстови прикупљении за потребе израде мастер рада, на подручју Крагујевачке Лепенице (село Чумић).

2. АНАЛИЗА КОРПУСА

У оквиру овог дела рада биће речи о семантичкој и концептуалној анализи ексцерпираних примера у оквиру којих срећемо компоненту *БОГ*. Током спроведене анализе покушано је да се утврди да ли још нека лексема са истим значењем (попут *свевишњи, господ, Исус, божанство*) може да фигурира уместо лексеме *БОГ*, али таквих примера који би били занимљиви за концептуалну анализу није било.

Одабир лексеме *БОГ* за концептуалну анализу у овоме раду подстакнут је чињеницом да управо ова лексема често може бити употребљена у различитим контекстима. Истраживајући релевантне речнике српског језика могло се закључити да је велики број одредница које описују бога, а самим тим

и велики број примера употребе ове лексеме. Бог у традицији, представља са једне стране стварање, љубав, слику доброг, представу нечега чему тежимо а које је опет недостижно. Са друге стране може представљати судију, казниоца, будећи на тај начин страх у људима, тежњу ка опрезности и поштовању правила и ауторитета. „Бог јесте, и симболизује Једно према којем теже све појаве. [...] чак и ако ниједна идеја заиста не изражава Бога, ипак постоји извесна идеја као вектор, као оријентација духа према Богу.“ (Гербран, Шевалије 2009: 74)

На основу анализе корпуса коришћеног за потребе овог рада, могле би се издвојити следеће појмовне метафоре које могу да се концептуализују као *човек, удаљено место, књиге/литература*. Ово даље имплицира псотојање следећих појмовних метафора (1) БОГ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ (ЧОВЕК), (2) БОГ ЈЕ УДАЉЕНО МЕСТО, (3) БОГ ЈЕ КЊИГА. Оно што би се могло издвојити у оквиру метафоре БОГ ЈЕ ЧОВЕК јесу одређене поткатегорије. У раду су означено као (1а) БОГ ЈЕ ВОЂА, (1б) БОГ ЈЕ ВРХОВНИ СУДИЈА, (1в) БОГ ЈЕ НАЈБОЉИ МЕЂУ ЉУДИМА., (1г) БОГ ЈЕ СУДИЈА

(1) БОГ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ (ЧОВЕК)

Један од начина концептуализације апстрактног појма као што је лексема *БОГ* јесте путем живих бића где се свакако као доминантан изворни домен издваја човек. Како наведени примери имају разумевања човека на различите начине у зависности од области његовог делања, биће издовјени у следеће поткатегорије:

(1а) БОГ ЈЕ ВОЂА

(а) *Он је сада мој бог!* („човек који главни, који се слуша“)

(б) *Ту је трговац [...] бог у касаби.* („богат човек, онај који има велику моћ; поставља се као вођа народа у касаби“)

(в) *Сад сам ја за вас бог и батина.* („вођа чете“)

(г) *Ми то не смемо од бога, он је наш татко.* („онај који је глава породице“)

(д) *Он је бог и батина, селектор се ништа не пита.* („вођа репрезентације, у овом контексту је употребљено са негативним значењем“)

Концептуалне метафоре у оквиру којих се препознаје *бог као вођа* представљају они примери у оквиру којих се разумева одређена личност која се по нечему издваја од друштва или скупине којој припада. Наведени примери показују да особина која издваја одређеног човека може бити окарактерисана као позитивна, а што се опет може видети из целокупног контекста текста у оквиру којег је пример ексцерпиран (поседовању великог богатства, онај који има последњу реч у породици, предводник) и то су примери (а), (б), (в), (г) или пак особина којом се неко изваја као вођа може бити

негативна (д) с обзиром на то, да нам контекст показује да је вођа репрезентације, „лажни вођа“ који због свог бунтовног става не поштује правог вођу, односно селектора.

(1б) БОГ ЈЕ ЛЕКАР

(ђ) *Боīа моли да се смилује/да јој шћерку излјечи.* („једини лекар који може да је спаси.“)

(е) *Јер он задаје ране, али их и ūревија, ломи, али и рукама својим лечи.* („бољег лекара од бога нема.“ Јов 5:18)

(ж) *Боже, кажу да умеш да лећиш, онда излечи ме.* („последња нада.“)

(з) *Породица Сūојадиновић Вам је захвална до нема, за нас сūе Ви Боī.* („лекар који је једном члану породице спасио живот и спречио готово сигурну смрт.“)

Како се примери појмовних метафора често посматрају и кроз културолошку призму, призму традиције, у духу српског народа је да често, у ситуацијама у којима нам је неко близак болестан, позивање Бога у помоћ и тражење лека од њега, као последњој нади (ђ), (е), (ж), а чак и лекари који спасу живот блиској особи поистовећују се са Богом (з). Ове појмовне метафоре чешће су у књижевноуметничким текстовима одакле су примери, изузев примера (з), и ексцерпирани.

(1в) БОГ ЈЕ НАЈБОЉИ МЕЂУ ЉУДИМА

(и) *Криūијано Роналдо је фудбалски боī у Кини.* („најбољи фудбалер међу фудбалерима.“)

(ј) *Поен ūроūив Шварцмана ūоказује зашūо је Новак ūениски боī.* („најбољи тенисер, савршенство.“)

(к) *Надал ми је омиљени ūенисер, али је Федерер ūениски боī, нема му равноī од ūочеūка оūен ере.* („најбољи тенисер у историји.“)

(л) *Нисам веровао да је ūо било збоī Рашиде, он је боī за женскице.* („нема му равног по лепоти, свим девојкама је најбољи.“)

(љ) *Вечиūо ūиūање: Зашūо је Федерер ūениски Боī, а Ђоковић демон?* („иако није најбољи тенисер света, ипак га и даље сматрају најбољим међу најбољима.“)

(м) *Леī је као боī.*

Наведени примери показују да одређена јавна личност сматра се божанством због својих професионалних заслуга и успешности у ономе чиме се бави. Најчешће се наилази на примере из спорта у чему се издвајање најбољег чини на основу савршености извођења покрета, прегледу игре, осећају за спорт којим се бави и другим карактеристикама по којима је одређена личност препозната. Међутим, поистовећивање са богом и издвајање

најбољег међу људима, не мора и није нужно везано само за јавне личности. Упоредити нечију снагу, лепоту са божанском среће се у свакодневном дискурсу (м), књижевно уметничким текстовима (л).

(1г) БОГ ЈЕ СУДИЈА

(н) *Рекао је да ће бог решити о њиховом животу и смрти, а они му се препуштају пуни љубави и поверења.* („као судија који одлучује о људској судбини.“)

(њ) *Умало не одох богу на истину.* („доћи пред свршен чин, готово бити пред вратима смрти.“)

Концептуализација бога као живог бића (човека) приказана је различитим ужим доменима где се могу уочити одређени начини поимања човека и издвајања различитих људских особина и квалитета. Ужи домени односе се на одређене особине (бити најбољи у нечему, поседовати особине карактеристичне за лидера и слично) или пак на одређене професије карактеристичне за људе (лекар, судија).

(2) БОГ КАО УДАЉЕНО МЕСТО

У наредним примерима лексема *бог* заснована је на перцепцији човека о удаљеним местима и просторима. Недостижност и даљина бога као метафора за она места до којих је тешко стићи. Често се у говору чује како за непозната места, удаљена насеља, села до којих је стешко стићи употреба идиоматских израза. За наредне примере управо изворни домен представља далеко место.

(а) *Е баш у том парку, што би рекли богу иза трегера, наша мала чета, састављена од десет плесача.* („скривено место, где ретко ко залази, окупља се одређена група.“)

(б) *Богу иза ногу.* („нешто што је предалеко.“)

(г) *Али ко сам ја да знам која је стаза до Бога.* („немогућност откривања правог пута.“)

(3) БОГ ЈЕ КЊИГА

При дијалекатском истраживању и прикупљању информација за анализирање одређеног дијалекта српског језика, говорници су често испитивани о различитим верским празницима. У неколико случајева, информатори изједначавају бога/богове са литературом. Водећи се тим примерима, могао би се узети као изворни домен дакле књига. Спроведено истраживање у новинским чланцима није потврдило ово тврђење, али се свакако даље може истраживати у овом правцу и размишљати и о оваквим појмовним метафорама у српском језику.

(а) *Чита ти њени богови.* („жена која чита књиге из своје научне области.“)

(б) *Онај пот доле у цркву, отворио разни богови и пева.* („теолошка литература која се користи у служби, литургији.“)

3. ЗАКЉУЧАК

Апстрактни појмови често представљају сложене феномене за проучавање у различитим областима научних истраживања. С тога је често неопходно апстрактне појаве приближити и објаснити их нечим опипљивим, реалним. Управо један од апстрактних појмова јесте и појам бога. Приступ теми са културолошког, а потом семантичког аспекта показује да је лексема *бог* веома важна у српском језику и често служи за реконструкцију различитих веровања, посштовања и дивљења одређеним појавама. Како је метафора дефинисана као изражајно језичко средство преношења значења или несвакидашње употребе речи могло би се закључити да она свакако није изолован израз већ представља међуоднос циљног и изворног домена методом пресликавања. Концептуалном анализом показано је дакле да се бог може посматрати као живо биће, као локација и као књига. Даље истраживање концептуалних метафора са циљним доменом *бог* могло би показати и друге могућности и нове изворне домене с обзиром на чињеницу да је у српској традицији религија и бог широко заступљен.

ЛИТЕРАТУРА

Богетић 2018: Ksenija Bogetić. Metafore o engleskom i srpskom jeziku u britanskom odn. srpskom novinskom diskursu. Beograd: Filološki fakultet.

Гербран–Шевалије 2009: Ален Гербран–Жан Шевалије. *Речник симбола*. Нови Сад: Stylos

Гибс 1996: Raymond W. Gibbs Jr. Why many concepts are metaphorical. Cognition, 61(3), 309–319.

Драгић 2015: Мила Драгић. Фразеологизми са лексемом *језик* и циљним доменом језичке радње у српском и енглеском језику. *Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду*, 5, Нови Сад: Филозофски факултет, 9-20

Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Зваод за уџбенике и наставна средства

Кликовац 2000: Душка Кликовац. *Семантика предлога*. Београд: Филолошки факултет

Кликовац 2004: Душка Кликовац. *Метафоре у мишљењу и језику.* Београд: Библиотека XX век

Комароми 2016: Бојана Комароми. *Синестезијска метафора у придевима у енглеском и српском језику: Когнитивнолингвистички приступ*. Нови Сад: Филозофски факултет

Лејкоф, Џонсон 2003: George Lakoff, Mark Johnsen. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.

Лејкоф, Џонсон 1999: George Lakoff, Mark Johnson. *Philosophy In The Flesh*. Basic Books, 1999.

Матић 2016: Милена Матић. „Метафоре беса у српском језику.“ Зборник радова *Филологија културе*, књ. 4/2. Ур. проф. др Александра Врањеш и проф. др Љиљана Марковић; Београд: Филолошки факултет, 269–285.

Мишковић Луковић 2015: Мирјана Мишковић Луковић. *Прагматика*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет

Поповић 2010: Тања Поповић, *Речник књижевних термина*, Београд: Логос Арт

Речник српскохрватског народног и књижевног језика 1959. Београд: Институт за српскохрватски језик

Katarina Z. STEVANOVIĆ

THE METAPHORICAL CONCEPTUALIZATION OF *GOD* IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper is a way of conceptualizing *God* in the Serbian language. The aim of the paper is to show and indicate the ways in which the meaning of the noun god is understood in the Serbian language, and which metaphors arise when it is described. It is shown which metaphorical expressions are and by which source domains the concretization occurs. The theoretical basis of the conducted research is the theory of conceptual metaphors, which is based on the cognitive-semantic approach. First, a theoretical review of conceptual metaphors is given, followed by an analysis of a corpus based on examples from literary works, daily newspapers, and dialect texts from the Kragujevac Lepenica area.

Key words: cognitive linguistics, conceptualization, conceptual metaphor, source domain, target domain, god.

Рад је предат 9. јуна 2021. године, а након мишљења рецензената, одлуком одговорног уредника *Баштине*, одобрен за штампу.